

Radionica glinenih predmeta i tkanine u naselju starčevačke kulture na Galovu u Slavonskom Brodu¹

Workshop of Clay Objects and Fabric in the Starčevo Culture Settlement at the Galovo in Slavonski Brod

Izvorni znanstveni rad
Prapovijesna arheologija

*Original scientific paper
Prehistoric archaeology*

Dr. sc. KORNELIJA MINICHREITER
Institut za arheologiju
Ulica grada Vukovara 68
HR - 10000 Zagreb
kornelija.minichreiter@iarh.htnet.hr

UDK/UDC 903.26(497.5SlavonskiBrod)“6343”

Primljeno/Received: 01. 04. 2004.

Prihvaćeno/Accepted: 01. 06. 2004.

Na zemljištu Galovo u Slavonskom Brodu tijekom ljeta 2003. godine provedena je šesta faza sustavnih arheoloških istraživanja naselja starčevačke kulture u okviru znanstvenoistraživačkog projekta “Prapovijesni identitet sjeverne Hrvatske”. U dosadašnjim radovima istraženo je zemljište od 2.200 m², a 2003. g. istražena je zapadna - radna zemunica sj. 155/156. U njoj su otkriveni ostaci četiri lončarske peći, a također po oblikovanju svojih unutrašnjih prostorija ukazuje da je ovdje bila radionica za izradu glinenih predmeta i posuđa manjih dimenzija. U ovom naselju do sada je otkriveno: 87 kadionica, 2 žrtvenika, 3 žrtvene posude, 7 antropomorfnih idola, 1 zoomorfna glinena figurica i glinena zoomorfna protoma. Dijelovi kadionica, antropomorfnih idola i žrtvene posude otkriveni 2003. g. u Slavonskom Brodu pripadaju već poznatim vrstama objavljenim u prethodnom radu, a među njima se ističu unikatni nalazi: životinjska protoma - realistički oblikovana glava svinje i samostojeća zoomorfna plastika - figura srne koje pripadaju najljepšim primjercima prikaza ovih životinja u ranoneolitičkim nalazištima. Arheološka istraživanja prapovijesnog naselja na Galovu u Slavonskom Brodu započeta 1997. g. nastavljaju se, jer ovo nalazište pruža jedinstvenu priliku sustavnog istraživanja ranoneolitičkih populacija južnopanonskih prostora iz rane faze Linear A starčevačke kulture.

Ključne riječi: neolitik, rana starčevačka kultura, Linear A, radionica, peći, tkalački stan, žrtvenici, kadionice, idoli, Slavonski Brod, Hrvatska

During the summer of 2003, the Galovo site in Slavonski Brod saw the sixth stage of systematic archaeological research into a settlement from the Starčevo culture as a part of the scientific research project on “The Prehistoric Identity of Northern Croatia”. Research efforts have so far covered an area of 2,200 m², with the 2003 excavations focused on the western working pit (SU 155/156). The discovery of remains of four kilns as well as the layout of its interior rooms suggest that the working pit served as a workshop for the production of clay objects and pottery of smaller dimensions. The findings discovered in this settlement so far include 87 censers, 2 altars, 3 sacrificial vessels, 7 anthropomorphic idols, a zoomorphic clay figurine and a zoomorphic clay protome. The fragments of censers, anthropomorphic idols and sacrificial vessels discovered in Slavonski Brod during 2003 belong to the already known types published in a previous paper, including the noteworthy and unique findings of an animal protome (a realistically shaped porcine head) and a self-supporting zoomorphic sculpture (a figurine of a doe), which are among the most beautiful examples of presentations of these animals at the Early Neolithic sites. The archaeological research of the prehistoric settlement at Galovo in Slavonski Brod commenced in 1997 and will certainly continue as this site offers a unique opportunity for systematic research into early Neolithic populations in Southern Pannonian areas from the early Linear A phase of the Starčevo culture.

Key words: Neolithic, early Starčevo culture, Linear A, workshop, kilns, loom, altars, censers, idols, Slavonski Brod, Croatia

¹ Ovaj rad posvećujem apsolvenciji arheologije Davorki Glavačević (1979.-2004. g.) koja je kao stalni član arheološke ekipe na Galovu u Slavonskom Brodu sudjelovala u otkriću radionice u ljetu 2003. g.

Sl. 1. Slavonski Brod - Galovo, stambena zemunica sj. 153/154 i zapadni dio radne zemunice - radionice sj. 155/156 (snimila: K. MINICHREITER)

Fig. 1 Slavonski Brod – Galovo, dwelling pit SU 153/154 and the western section of the working pit SU 155/156 (photo by K. MINICHREITER)

Na zemljištu Galovo u Slavonskom Brodu tijekom ljeta 2003. g., provedena je šesta faza sustavnih arheoloških istraživanja naselja starčevačke kulture u okviru znanstvenoistraživačkog projekta *Prapovijesni identitet sjeverne Hrvatske*.² U dosadašnjim radovima istraženo je zemljište od 2.200 m². U istočnom dijelu parcele tijekom 1997. g. istražen je na površini od 800 m² dio ograđenoga obredno-ukopnog prostora (MINICHREITER, 1999., 7.-22.; ISTA, 2001.a, 209.-210.; MARKOVIĆ, MINICHREITER, 2003., 150.-151.). Od 1998. do 2003. g. istraženo je daljnjih 1.400 m² stambenog dijela naselja, čije su zemunice bile izgrađene zapadno i južno od ograđenog prostora s ukopima. Od sedam otkrivenih, jedna zemunica - sj. 039/040 - bila je izgrađena na prostoru sjeverozapadno od ograda (duljom osi pravcem S-J), dok su ostalih šest u skupini svojom duljom osi, zrakasto bile poredane u polukrug prema zapadnoj strani drvene dvostruke ograde (tlocrtno u obliku polumjeseca). U ovom dijelu naselja po prvi put su otkrivene dvije faze izgradnje. U starijoj fazi ovdje su bile izgrađene, jedna do druge dvije dvostruke polumjesečaste drvene ograde - istočna i zapadna (objekti nepoznate namjene - vjerojatno kulturni). Terenskim istraživanjima 2003. g. otkriveno je da su prvobitno obredno-ukopni dio i ova dva "kulturna" objekta bili izdvojeni od naselja lučnim drvenim ogradama (svaka ograda u dužini od oko 15 m). U mlađoj

fazi naselje se proširilo i iznad zapadnoga "kulturnog" objekta i njegove lučne drvene ograde izgrađene su tri velike zemunice. Sjeverna - stambena zemunica sj. 064/065 i 107/108 - istražena je tijekom 2001. g. (MINICHREITER, 2001.b, 63.-69.), a sjeverozapadna - stambena zemunica sj. 153/154 i zapadna - radna zemunica sj. 155/156 (sl. 1.) tijekom 2002. i 2003. g. (MINICHREITER, 2002.b, 45.-53.; ISTA, 2003., 48.-55.)

Zapadna - radna zemunica sj. 155/156³ (sl. 1.-5.) u kojoj su otkriveni ostaci četiri lončarske peći i po oblikovanju svojih unutrašnjih prostorija ukazuje da je ovdje bila radionica za izradu glinenih predmeta i posuda manjih dimenzija. Unutar zemunice bile su dvije prostorije različite namjene. U zapadnom dijelu radionice (sl. 1.) bile su četiri lončarske peći, u istočnom radnom prostoru (sl. 2.) lončarski su predmeti oblikovani i pripremani za pečenje, a kod istočnog ulaza u malom prostoru proizvodila se tkanina na okomitom tkalačkom stanu. Zemunica je u vodoravnoj projekciji oblikovana poput nepravilnog pravokutnika dužine 11 m (istok-zapad) i prosječne širine (sjever-jug) u zapadnoj prostoriji 5,75 m, a u istočnoj 6,70 m.

Zapadna prostorija u tlocrtu nepravilnoga kružnog oblika bila je veličine 5,75 m (sjever-jug) i 6,48 m (istok-zapad). U ovoj prostoriji, gdje su bile smještene četiri peći, radi bolje komunikacije i mogućnosti prilazima pećima sa svih strana, izgrađena su dva ulaza: na istočnoj strani⁴ dvije stepenice (sl. 1.-3.), a na sjeverozapadnoj, iza peći, jedna stepenica (sl. 1.). Radni prostor ispred istočnih ulaznih stepenica činila je dublje ukopana zaravnjena hodna površina (oko 1,5 x 3 m) koja je omogućavala kretanje ispred peći. Na sjevernom i sjeverozapadnom dijelu ze-

2 Radove obavlja Institut za arheologiju iz Zagreba i Muzej broskog Posavlja iz Slavnskog Broda. Istraživanjima je rukovodila autorica ovih redaka, a u ekipi 2003. g. sudjelovali su: mr. Hermine Göricke-Lukić, viša kustosica Muzeja Slavonije Osijek, te absolventi i studenti Filozofskog fakulteta iz Zagreba: Maja Bunčić (terenska dokumentacija - posebni nalazi, uzorci), Davorka Glavačević, Nikolina Antonić (terenska dokumentacija - mjerenje visina) i Tomislav Hršak (terenska dokumentacija - crtanje). Na prvoj terenskoj praksi iz Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta iz Zagreba bili su: Sanja Gospodinović, Rosana Škrkulja i Darko Kolano. Radovi su sufinancirali: Ministarstvo kulture, Ministarstvo znanosti i tehnologije, Institut za arheologiju i Filozofski fakultet iz Zagreba, te Muzej broskog Posavlja i Brodsko-posavska županija iz Slavnskog Broda.

3 Nepokretni objekti označeni su s dva broja stratigrafskih jedinica: prvi broj označava oblik (arhitekturu) objekta, a drugi broj označava njegovu zapunu.

4 Sve zemunice u Zadubravlju i Slavnskom Brodu, bez obzira na njihovu orijentaciju u naselju, imaju u pravilu ulaz na svojoj istočnoj strani. Ako postoji više prilaza (veći objekt), onda onaj na istočnoj strani ima veći broj stepenica koje vode u prostor dublje ukopan u zemunici.

Sl. 2. Slavonski Brod - Galovo, istočni dio radne zemunice - radionice sj. 155/156 (snimila: K. MINICHREITER)

Fig. 2 Slavonski Brod – Galovo, eastern section of the working pit SU 155/156 (photo by K. MINICHREITER)

Sl. 3. Slavonski Brod - Galovo, ulazne stepenice na istočnoj strani radne zemunice - radionice sj. 155/156

Fig. 3 Slavonski Brod – Galovo, entrance steps on the eastern side of the working pit SU 155/156

Sl. 4. Slavonski Brod - Galovo, istočna peć sj. 181/182 u radnoj zemunici - radionici sj. 155/156

Fig. 4 Slavonski Brod – Galovo, the eastern kiln (SU 181/182) in the working pit SU 155/156

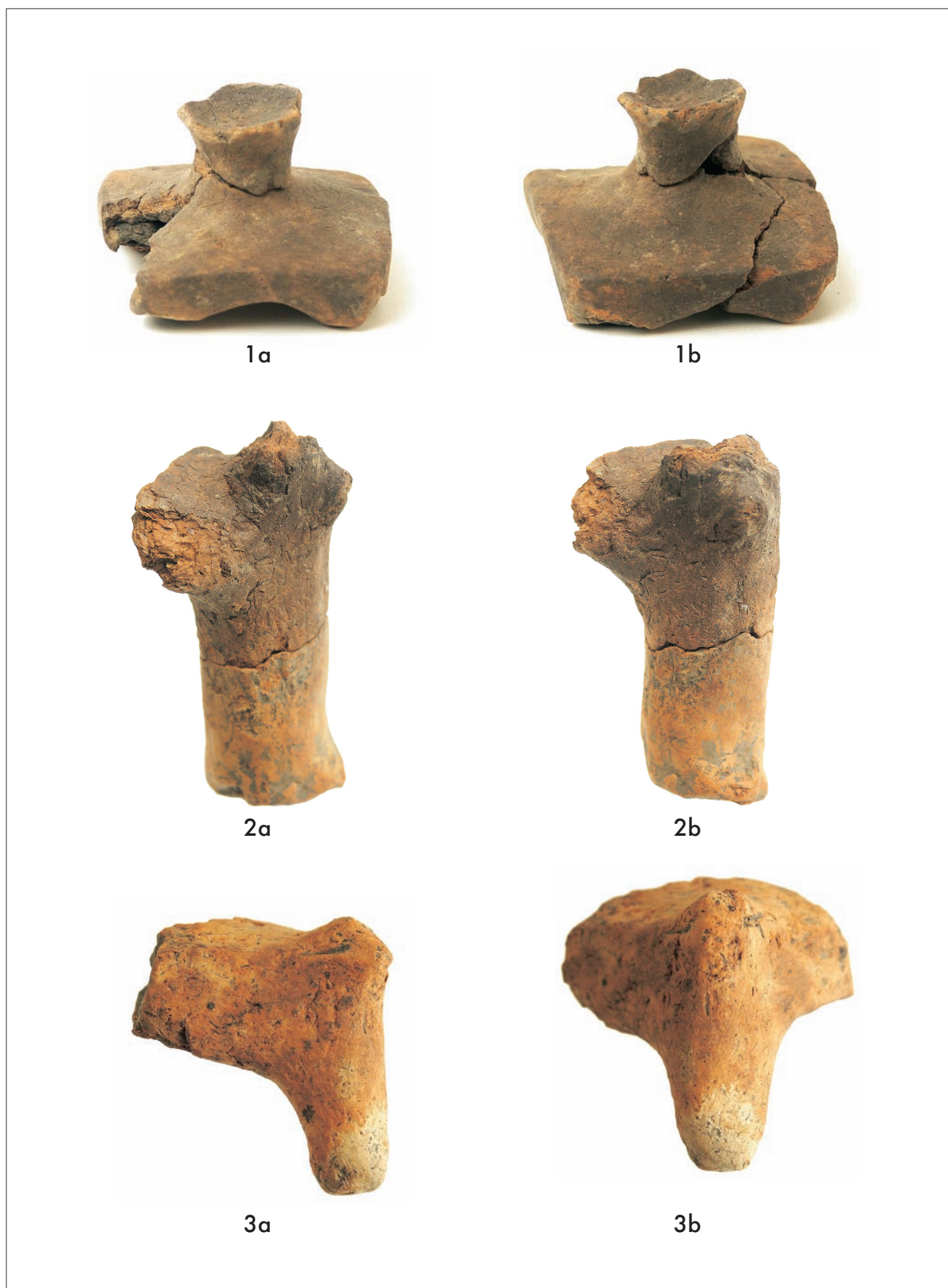
Sl. 5. Slavonski Brod - Galovo, tri zapadne peći (sj. 395/396, 397/398 i 417/418) u fazi istraživanja u radnoj zemunici - radionici sj. 155/156 (snimila: K. MINICHREITER)

Fig. 5 Slavonski Brod – Galovo, the three western kilns (SU 395/396, 397/398 and 417/418) during excavations in the working pit SU 155/156 (photo by K. MINICHREITER)

munica je imala strmo ukopane stranice, dok se na jugozapadnome rubnom dijelu nalazila uzdužna zemljana stepenica koja je mogla služiti i kao polica za odlaganje predmeta. U zapadnome, malo povišenom dijelu bile su izgrađene tri peći - oblikovane poput cigare, lepezasto poredane jedna do druge, dok je četvrta 1,5 m istočno od njih povezivala zapadni i istočni radni prostor zemunice. Istočna peć - sj. 181/182 (sl. 4.) koja je najbolje očuvana nije otvarana⁵, no mogla se uočiti njezina dobra očuvanost te utvrditi položaj - sjeveroistok-jugozapad i dimenzije - 2 x 0,70 m. Zapadno od nje uz sjeverni rub zemunice nađeni su ostaci peći - sj. 397/398 (sl. 1. i 5.), koja je u obliku cigare izgrađena pravcem sjeverozapad-jugoistok, dužine 1,70 m i širine oko 0,70 m. Jugozapadno od nje, urušeni komadi pečene zemlje ukazivali su na peć - sj. 417/418 (sl. 5.), isto oblikovanu pravcem istok-zapad, približnih dimenzija 1,70 x 0,80 m. Paralelno s njom, oko metar južnije, otkriveni su ostaci četvrte peći - sj. 395/396 (sl. 5.), vjerojatno istih oblika i dimenzija kao i ostale tri. Izgrađena pravcem istok-zapad komadi pečene zemlje okruživali su površinu u dužini od 1,60 m i širini 0,70 m. Iako su sve tri peći slabo očuvane, ipak se moglo utvrditi da su bile građene na način premazivanja glinom konstrukcije od pletenog šiblja kao i peći istog oblika (sj. 030 i 031) u zemunici s ukopima (sj. 09/010) otkrivene u istom naselju (MINICHREITER, 1999., sl. 8.). Poznato je da su u starčevačkim naseljima peći u obliku cigare konstruirane na dva različita načina: konstrukciju od pletenog šiblja oblijepili bi glinom ili stijenke izgradili od sitnih glinenih kuglica. Peći u obliku cigare, konstruirane od glinenih kuglica otkrivene su u Zadubravlju (MINICHREITER, 1992.c, sl. 5.-6.), a izgleda da je na isti način građena i peć - sj. 257/258 u zemunici⁶ južno od radionice glinenih predmeta u Slavenskom Brodu. U središtu zapadnoga radnog prostora, u dnu, bile su ukopane rupe od velikih drvenih stupova - promjera 40 i 50 cm, koji su držali

5 Tijekom radova u 2004. g. predstoji čišćenje i otvaranje peći radi detaljne analize njezinog oblika i sadržaja.

6 Zemunica sj. 205/206 kao i objekti u njoj (naziru se obrisi dviju peći) bit će istraženi tijekom radova u 2004. godini.

Sl. 6. Slavonski Brod - Galovo, kadionice tipa 2 i 3 (snimio: M. GREGL)

Fig. 6 Slavonski Brod – Galovo, censers of Types 2 and 3 (photo by M. GREGL)

krovnu konstrukciju. Samo na južnoj strani zemunice nađeni su dijelovi potporna krovne konstrukcije. Na 40 cm dubine od rubnoga južnog dijela zemunice, bila je oblikovana široka uzdužna zemljana stepenica koja je nastala nanošenjem gline na vodoravno položene drvene grede, dužine 2,10 m (sl. 3.). Grede su bile složene u dva reda, jedna iznad druge, a u njih su bili uglavljeni okomiti drveni potpornji - promjera 20 cm. Na dnu zemunice otkrivene su još rupe od okomitih drvenih oblica pa pretpostavljamo da je ovaj zapadni radni prostor bio natkriven pokrovom uzdignutim barem 2 m iznad zemlje i da stranice zemunice nisu bile zatvorene, što se čini primjerenim s obzirom na četiri lončarske peći unutar radnog prostora.

Za razliku od zapadnog dijela radne zemunice gdje su bile četiri lončarske peći, u njezinom istočnom dijelu bila je velika zaravnjena podna površina koja je pružala idealne radne uvjete za obavljanje pripremnih poslova prije pečenja glinenih predmeta i posuda malih dimenzija. Ovaj istočni radni prostor (sl. 2.) oblikom u vodoravnoj projekciji nepravilni trokut - dužine 6,70 m (sjever-jug) i širine 4,70 m (istok-zapad), sastojao se od dvije prostorije - veće i manje. U većoj prostoriji - dužine 6,70 m (sjever-jug) i širine 2,20 m, na zaravnjenoj podnoj površini mogli su se obavljati raznovrsni pripremnici poslovi, a na maloj uzdužnoj zemljanoj stepenici uz istočni, južni i zapadni rub prostorije odlagati brojne posude i glinene predmete. Ovaj prostor bio je oko 40 cm pliće ukopan u zdravicu nego zapadni s pećima. Prema nalazima rupa od okomitih drvenih stupova većih dimenzija (40-60 cm promjera), ukopanih u nizu s većim razmacima po sredini poda (od sjevera prema jugu), pretpostavljamo da je ovaj prostor bio natkriven uzdignutom vodoravnom nadstrešnicom. Na istočnoj strani uz ovaj veliki radni prostor bila je 30-50 cm dublje ukopana mala prostorija kružnog tlocrta, dimenzija 2,90 m (istok-zapad) i 2,70 m (sjever-jug) koja je sa stepenicom na istočnoj strani bila ulazno "predvorje" u radni prostor radionice. U ovom izdvojenom ulaznom prostoru, uz jugoistočnu strmu stranicu zemunice, bio je kopan mali jarak sj. 391/392 - dužine 2 m (istok-zapad) i širine 0,30 m (sjever-jug) u kojem je najvjerojatnije stajao okomiti tkalački stan, što potvrđuje i nalaz piramidalnoga glinenog utega. Otkriće mjesta gdje se nalazio okomiti tkalački stan uz ulaz u zemunicu ide u prilog pretpostavci da je ovaj radni dio imao vodoravnu, a ne šatorastu nadstrešnicu. Okomiti tkalački stan je za sada prvi otkriven na Galovu u Slavonskom Brodu i vjerojatno će uslijediti njegova otkrića i u drugim zemunicama, jer su identični objekti otkriveni u naseljima starčevačke kulture u dvorištu zemunice 10 u Zadubravlju (MINICHREITER, 1992.a, 31.) i dva u dvoetažnoj velikoj zemunici u Pepelani (MINICHREITER, 1992.a, 18.). Jarci sličnih dimenzija uz rubni dio zemunice otkriveni su i na drugim starčevačkim naseljima u Hrvatskoj: Cernička Šagovina (MINICHREITER, 1992. a, 12.)⁷ i Kneževi Vinogradi (ŠIMIĆ, 1986., 17.; ISTA, 1989., 40.)⁸ Okomiti tkalački stanovi otkriveni su i u brončano-dobnim naseljima, tako je na lokalitetu Turska kosa kod Karlovca u zemunici kod ulaza otkriven ukopan jarak, rupe od kolaca i niz piramidalnih utega (ČUČKOVIĆ, 1993., 169.).

Tijekom arheoloških istraživanja 2003. g. u sjeverozapadnoj stambenoj zemunici - sj. 153/154 i zapadnoj radnoj zemunici - sj. 155/156 otkriveno je 30 posebnih predmeta, pa je njihov ukupan broj pronađenih do 2004. g. u ovom naselju: 87 kadionica, 2 žrtvenika, 3 žrtvene posude, 7 antropomorfnih idola, 1 zoomorfna glinena figurica i glinena zoomorfna protoma. (MINICHREITER, 1999., 7.-22.; ISTA, 2002.a, 11.-24.). Sjeverozapadna stambena zemunica - sj. 153/154 i zapadna radna zemunica, radionica - sj. 155/156 istražene su u cijelosti tijekom dvije godine iskopavanja, stoga su posebni nalazi objavljeni u dva rada. Posebni nalazi otkriveni 2002. g. objavljeni su te iste godine (MINICHREITER, 2002.a, 11.-24.), prema dotad objavljenoj tipologiji S. Stankovića i S. Karmanskog. Objavom svojega zadnjeg rada o Donjoj Branjevini S. Karmanski argumentirano obrazlaže prikladniji termin za žrtvenike i naziva ih kadionice, a žrtvenicima naziva samo plitke posude na širokoj nozi (KARMANSKI, 2000., 125.-131.). U ovom radu koji je nastavak članka objavljenog u Prilozima Instituta za arheologiju sv. 19. iz 2002. g., obrađuje se 17 posebnih nalaza otkrivenih 2003. g. prema objavljenoj tipologiji⁹ i novoj terminološkoj klasifikaciji S. Karmanskog.

2. KADIONICE S POSUDICOM NA SREDINI POSTOLJA NA ČETIRI NOGE

2.2.6. KADIONICA S POSUDICOM NA SREDINI ČETVEROKUTNOG POSTOLJA S NAGLAŠENIM RUBNIM PRIJELAZOM NA ČETIRI NOGE (sl. 6., 1a-b)

Poseban nalaz br. 1603, zapadna radna zemunica - radionica - sj. 156, otkriven 01. 07. 2003. g.

Kvadrant: G/13-a; x = 1,80 m, y = 3,30 m, z = 95,19 m nadmorske visine.

Dimenzije: dužina 8,1 x 8,1 cm. Visina (očuvana) 5,3 cm od toga 2,9 cm vrat i dio posudice. Promjer vrata 2,9 cm, a očuvanog dijela posudice 3,3 cm.

Gotovo potpuno očuvan, glatke površine, izrađen od nepročišćene gline s primjesom pljeve, sitnih čestica pijeska, dvo-bojnog presjeka.

Opis: kadionica srednje veličine - postolje pravokutnog oblika, vodoravne površine s naglašenim rubnim prijelazom (pod pravim kutom) na ramenu. Noge nedostaju, a na sredini postolja očuvan je vrat i donji dio posudice. Ovo je do sada prvi primjerak kadionice s očuvanom posudicom na postolju. Pripada osnovnom najbrojnijem obliku starčevačkih kadionica tipu 2 otkrivenih u naselju Galovo u Slavonskom Brodu (MINICHREITER, 2002.a, 14.-16.) kao i istovrsnoj grupi kronološki mlađih primjeraka otkrivenih u Vinkovcima - Linear B (KRZNARIĆ-ŠKRIVANKO, 1996., 41.), Donjoj Branjevini, stratum I' a - Linear B (KARMANSKI, 1968., T. VII., 1; ISTI, 1975., T. XI., 1; ISTI, 1979., T. XXXVIII., 2; ISTI, 2000., T. LIV. (bez ukrasa); DIMITRIJEVIĆ, 1974., T. III., 2; STANKOVIĆ, 1992., T. LXIII., 1). Analogne oblike kadionica nalazimo i u naseljima Körös kulture u Mađarskoj - Szentes-Nagyjaksorpart (KUTZIAN, 1944., T. XXXIV., 14.)

7 Terenski dnevnik 1977. i 1978. g., a radove je vodio A. Durman, Filozofski fakultet Zagreb.

8 Detaljni opis objekata nije objavljen. Usmeni podaci J. Šimić i uvid autorice pri terenskim istraživanjima u Kneževim Vinogradima.

9 Brojevi podvrsta nastavljaju se na prethodni rad u Prilozima Instituta za arheologiju u Zagrebu sv.19/2002. g., tako da ovaj rad čini s citiranim jednu cjelinu.

2.4.3. DIO NOGE KADIONICE UKRAŠENE KANELUROM

Poseban nalaz br. 1695, sjeverozapadna stambena zemunica - sj. 154, otkriven 09. 08. 2003. g.

Kvadrant: F/14-b; x = 4,40 m, y = 3,50 m, z = 95,45 m nadmorske visine.

Dimenzije: visina očuvanog dijela noge 3,8 cm, a promjer 3,4 cm.

Noga je izrađena od nepročišćene gline s primjesom pljeve, sitnih čestica pijeska, zaglađene površine, dvobojnog presjeka.

Opis: dio noge, većih dimenzija koja je s vanjske strane bila ukrašena širokom uzdužnom kanelurom. Na isti način bila je ukrašena noga kadionice iz sjeverne zemunice sj. 065 (MINICHREITER, 2002.a, 16., T. 2., 1) kao i kadionice u Donjoj Branjevini stratum III' i II' (KARMANSKI, 1968., T. VI., 3a-3b; ISTI, 1979., T. XXXVII., 2a-2b; ISTI, 2000., T. LX., 4; STANKOVIĆ, 1992., T. LII., 5) i nešto mlađi primjerci u Tečiću - Starčevo IIb - Spiralooid A (GALOVIĆ, 1962., T. VIII., 5) i naseljima Körös kulture u Szentes-Nagyjaksorpartu i Óbessenyóu u Mađarskoj (KUTZIÁN, 1944., T. XXXIV., 14, T. XXXVI., 10 samo noge).

2.5.2. DIO NOGE KADIONICE UKRAŠENE UREZANIM LINIJAMA

Poseban nalaz br. 1712, sjeverozapadna stambena zemunica - sj. 154, otkriven 10. 07. 2003. g.

Kvadrant: F/14-b; x = 4,35 m, y = 4,65 m, z = 95,27 m nadmorske visine.

Dimenzije: visina očuvanog dijela noge 4,7 cm, a promjer dna noge 1,8 cm.

Noga je izrađena od nepročišćene gline s primjesom pljeve i sitnih čestica pijeska, neravno zaglađene površine, dvobojnog presjeka.

Opis: čepasta lučno savijena noga kadionice, oštećena s vanjske strane. Na očuvanoj površini vidljive su urezane uzdužne linije, pa pretpostavljamo da je noga pripadala kadionici ukrašenoj po cijeloj površini urezanim linijama kao primjerak otkriven 2002. g. u zapadnoj radnoj zemunici - radionici sj. 156 (MINICHREITER, 2002.a, sl. 4.). Premda su tehnikom urezivanja predmeti starčevačke kulture najčešće ukrašeni, među kadionicama za sada je otkriveno svega nekoliko primjeraka, stoga dalje analogije nalazimo u Donjoj Branjevini (KARMANSKI, 1979, T. XXXIV.; ISTI, 2000., T. LVIII., 3; STANKOVIĆ, 1992., T. LVIII.).

3. KADIONICE VODORAVNOGA ČETVEROKUTNOG POSTOLJA SA ŽIVOTINJSKIM PROTOMAMA NA UGLOVIMA

3.4.3. DIO NOGE KADIONICE TROKUTASTOG PRESJEKA

Poseban nalaz br. 1724, sjeverozap. od stambene zemunice uz jarak ograde sj. 493, otkriven 12. 07. 2003. g.

Kvadrant: D/14-c; x = 2,00 m, y = 2,26 m, z = 95,81 m nadmorske visine.

Dimenzije: visina očuvanog dijela noge 3,4 cm, a promjer 2,2 cm.

Noga je izrađena od nepročišćene gline s primjesom pljeve i sitnih čestica pijeska, neravno zaglađene površine, dvobojnog presjeka.

Opis: dio noge trokutastog presjeka i najvjerojatnije je pripadala kadionici tipa 3 sa stiliziranim životinjskim protomama na uglovima. Noge oblikovane na isti način nađene su na kadionicama sjeverne zemunice PN 793 - tip 3.4.2. i u velikoj zemunici obredno-ukopnog prostora PN 1544 - tip 3.5.1 (MINICHREITER, 2002.a, 18., T. 3., 2-3).

3.5.2. DIO KADIONICE SA STILIZIRANOM ŽIVOTINJSKOM PROTOMOM NA UGLU POSTOLJA I ZOOMORFNOM NOGOM

Poseban nalaz br. 1610, zapadna radna zemunica - radionica - sj. 156, otkriven 02. 07. 2003. g.

Kvadrant: G/13-c; x = 1,13 m, y = 2,10 m, z = 95,10 m nadmorske visine.

Dimenzije: visina noge s protomom (vrh protome oštećen) je 6,7 cm, a promjer noge 2 x 2,4 cm.

Kadionica je izrađena od nepročišćene gline s primjesom pljeve i sitnih čestica pijeska, neravno zaglađene površine, dvobojnog presjeka.

Opis: dio kadionice s četvrtastim postoljem na četiri noge sa životinjskim protomama na uglovima. Noga je životinjskog tipa - na dnu oblikovano stopalo s proširenjem na prednjoj i stražnjoj strani. Na uglu postolja iznad noge istaknuta je protoma - stilizirana životinjska glava s utisnutim okruglim očima, modeliranom širokom njuškom s dvije male utisnute jamice, dok su uši na vrhu glave oštećene. Lijepo modelirana glava, pa pretpostavljamo da predstavlja svinju. Pored ovog primjerka na Galovu je otkrivena još jedna mnogo plastičnije modelirana glava svinje - protoma žrtvenika (tip 3.7.1. PN 1703), pa oba nalaza predstavljaju za sada jedine primjerke prikaza svinja među pronađenim kadionicama.

3.6.1. DIO KADIONICE SA STILIZIRANOM ŽIVOTINJSKOM PROTOMOM NA UGLU POSTOLJA I ČEPASTOM NOGOM

Poseban nalaz br. 1651, zapadna radna zemunica - radionica - sj. 156, otkriven 07. 07. 2003. g.

Kvadrant: G/14-b; x = 4,75 m, y = 4,85 m, z = 95,36 m nadmorske visine.

Dimenzije očuvanog dijela: dužina 4,4 cm, visina 5,5 cm, promjer noge 1,2 - 1,8 cm.

Kadionica je izrađena od nepročišćene gline s primjesom pljeve i sitnih čestica pijeska, neravno zaglađene površine, dvobojnog presjeka.

Opis: dio kadionice s četvrtastim postoljem na četiri čepaste noge. Na uglu recipijenta iznad noge je oblikovana protoma - stilizirana životinjska glava s koso urezanim očima (urezana linija dužine 1 cm) i modeliranom njuškom iz osnovne mase. Ovo je prvi primjerak kadionice na Galovu s prikazom oči koso urezanim linijama. Inače, kod zoomorfne kao i antropomorfne plastike oči se prikazuju u istoj tehnici i obliku i to utisnutom točkom ili urezanom kratkom linijom. Analogije našoj životinjskoj protomi s koso urezanim očima nalazimo na brojnim primjercima otkrivenim u starčevačkim naseljima: kadionici iz Kaniške Ive (MINICHREITER, 1992.b, 13., T. 5., 1; DIMITRIJEVIĆ, TEŽAK-GREGL, MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1998., 74.), antropomorfnim idolima iz Donje Branjevine (KARMANSKI, 2000., 240.-251.) i Vinkovaca

(DIMITRIJEVIĆ, 1979., T. XLI.-XLII.), reljefnom prikazu ženskog lika iz Sarvaša i Vinkovaca (DIMITRIJEVIĆ, 1974., T. IV., 9; MINICHREITER, 2000., sl. 3.-4.; DIMITRIJEVIĆ, TEŽAK-GREGL, MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1998., sl. 6.) kao i Donje Branjevine (KARMANSKI, 2000., 239., T. V.), a također na zoomornim figurama iz Divostina (STANKOVIĆ, 1992., T. XXXII., 5), Grivca (STANKOVIĆ, 1992., T. XXXIII., 1-2) i zoomorfnoj kadionici iz Ornice, Makrešane (STANKOVIĆ, 1992., 336., T. XXVI., 2).

3.7.1. DIO KADIONICE, ŽIVOTINJSKA PROTOMA - GLAVA SVINJE (sl. 7., 1a-b)

Poseban nalaz br. 1703, sjeverozapadna stambena zemunica - sj. 154, otkriven 10. 07. 2003. g.

Kvadrant: F/14-b; x = 4,50 m, y = 4,78 m, z = 95,44 m nadmorske visine.

Dimenzije: dužina 4,8 cm, a širina 2,1 cm.

Protoma je izrađena od nepročišćene gline s primjesom pljeve i sitnih čestica pijeska, neravno zaglađene površine, dvobojnog presjeka

Opis: životinjska protoma na kadionici, realistički oblikovana glava svinje s dugačkom njuškom na kojoj su nozdrve naznačene utisnutim jamicama, a usta utisnutom poprečnom linijom. Oči su prikazane dvjema urezanim linijama dužine 1 cm, dok su uši na vrhu glave oštećene. Protoma u obliku svinje i dio žrtvenika s protomom na uglu (tip 3.5.2.) do sada su prvi nalazi ove vrste u starčevačkim naseljima sjeverne Hrvatske. Inače, svinja je kao simbol plodnosti često prikazana u kulturnoj plastici. Među ljepšim primjercima skulpture svinje može se navesti ona iz neolitičkog nalazišta Anzabegovo u Makedoniji (GIMBUTAS, 1976., 234., Fig. 196.). Usporedbom s nalazima raznovrsnih žrtvenika i kadionica¹⁰ u Donjoj Branjevini, ova protoma svinje mogla je biti aplicirana na sredini prednje stranice zoomorfne kadionice pravokutnog oblika na četiri zoomorfne noge (KARMANSKI, 2000., T. XLII., 1a-d) ili na uglovima kadionice (tip 3 u Slavskom Brodu) koja je mogla biti oblikovana kao žrtvenik iz ranoneolitičkoga starčevačkog naselja u Lánycsók - Bácsfa-pusztii u Mađarskoj (KALICZ, 1978., 145.; ISTI 1990., T. 11., 3a-d; ISTI, 1993., T. 3.).

4. KADIONICE NA ČETIRI NOGE, IZVANA ČETVEROKUTNOGA, A U UNUTRAŠNOSTI KRUŽNOG POSTOLJA S PROTOMAMA NA UGLOVIMA

4.3.2. DIO KADIONICE S PROTOMOM NA UGLU POSTOLJA (sl. 7., 2).

Poseban nalaz br. 1601, zapadna radna zemunica - radionica - sj. 156, otkriven 01. 07. 2003. g.

Kvadrant: G/13-a; x = 1,24 m, y = 2,89 m, z = 95,16 m nadmorske visine.

Dimenzije očuvanog dijela žrtvenika: dužina 2,6 cm, visina 2,8 cm.

Vrlo tanka stranica kadionice izrađena od nepročišćene gline s primjesom pljeve i sitnih čestica pijeska, izgorena tako da je izgubila vanjsku strukturu.

Opis: mali dio kadionice - povišena bočna stranica s kružnom protomom na vrhu, slično oblikovana kao poseban nalaz 373 - tip 4.3.1. (MINICHREITER, 2002.a, 19., T. 4., 3). Ovakav tip kadionice nije do sada nađen cjelovit pa nije moguće prikazati njegovu rekonstrukciju na temelju ovih nalaza.

4.5.1. UGLOVNI DIO KADIONICE UKRAŠEN UREZANIM CIK-CAK LINIJAMA (sl. 7., 3a-b)

Poseban nalaz br. 1667, zapadna radna zemunica - radionica - sj. 156, otkriven 07. 07. 2003. g.

Kvadrant: G/14-b; x = 3,00 m, y = 4,00 m, z = 95,33 m nadmorske visine.

Dimenzije očuvanog dijela kadionice: dužina 6,3 cm, visina 3,8 cm, promjer noge 3,2 cm.

Kadionica je izrađena od nepročišćene gline s primjesom pljeve i sitnih čestica pijeska, neravno oblikovane površine, dvobojnog presjeka.

Opis: ugaoni dio kadionice, debljih stijenki, masivne izrade, uzdignute stranice na uglu, na kojem se nalazila protoma (nedostaje). Noga kadionice bila je u sredini šuplja. Stijenka kadionice je ukrašena dvostrukim cik-cak linijama urezanim širokim drvenim štapićem. Cik-cak linije najčešći su od svih motiva ukrašavanja na kadionicama i zoomorfnoj plastici, premda mogu biti izvedeni na više načina: urezivanjem, kaneliranjem ili žljebljenjem. Ukrašavanje cik-cak linijama otkriveno je na žrtveniku PN 624 - tip 2.1.1. (MINICHREITER, 2002.a, 14., T. 1., 2) i zoomorfnoj figurici srne PN 1219 - tip 9.1.1., a istim načinom ukrašene su s jednim redom cik-cak linija kadionice iz Bečeja (STANKOVIĆ, 1992., T. LIV., 3), Starčeva (STANKOVIĆ, 1992., T. LX., 1) i dijelovi zoomorfni kadionica iz Donje Branjevine (KARMANSKI, 2000., 335.-343, T. XLVIII.-LII.). Dvostrukim redom cik-cak linija ukrašene su kadionica iz Donje Branjevine (KARMANSKI, 2000., 361., T. LXI.) i zoomorfna kadionica u obliku divojarca (KARMANSKI, 2000., 318.-319., T. XL., sl. 171.).

4.6.1. UGLOVNI DIO VELIKE KADIONICE S ČEPASTOM NOGOM (sl. 7., 4)

Poseban nalaz br. 1634, zapadna radna zemunica - radionica - sj. 156, otkriven 03. 07. 2003. g.

Kvadrant: G/14-b; x = 4,88 m, y = 3,50 m, z = 95,59 m nadmorske visine.

Dimenzije: ukupna visina očuvanog dijela 9 cm, visina noge 6,4 cm, a promjer noge 4,2 - 4,8 cm.

Kadionica je izrađena od nepročišćene gline s primjesom pljeve i sitnih čestica pijeska, dvobojnog presjeka, neravno oblikovane površine.

Opis: čepasta noga i uglovni dio kadionice velikih dimenzija slično oblikovan (samo bez ukrasa) kao PN 1257 tip 4.4.1. (MINICHREITER, 2002.a, 19., T. 4., 4). Obje kadionice otkrivene su u istoj zemunici - radionici i za sada su jedini primjerci kadionica velikih dimenzija otkrivenih na Galovu u Slavskom Brodu.

10 S. Karmanski u svome radu o Donjoj Branjevini 2000. g. izdvaja iz grupe žrtvenika kadionice, što je prihvatljivo objašnjenje njihove moguće namjene.

Pored opisanih kadionica, tijekom 2003. godine u istraživanjima je pronađeno još 6 nogu kadionica (PN 1565, 1581, 1622, 1644, 1706, 1721) koje nisu pripadale niti jednoj kadionici otkrivenoj u dosadašnjim radovima.¹¹

6. ŽRTVENE POSUDE - OLTARI

6.1.3. NOGA I DNO MALE ŽRTVENE POSUDE - OLTARA (sl. 8., 1)

Poseban nalaz br. 1714, sjeverozapadna stambena zemunica - sj. 154, otkriven 10. 07. 2003. g.

Kvadrant: F/14-d; x = 4,05 m, y = 2,35 m, z = 95,49 m nadmorske visine.

Dimenzije: visina očuvanog dijela 1,9 cm, a promjer dna noge 2,8 cm.

Žrtvena posudica je izrađena od nepročišćene gline s primjesom pljeve i sitnih čestica pijeska, dvobojnog presjeka, zaglađene površine obojene crvenom bojom (sačuvano na unutrašnjoj strani posude).

Opis: noga i dno male žrtvene posudice - oltara treći primjerak otkriven na Galovu u Slavonskom Brodu (MINICHREITER, 2002.a, 19.-20., T. 4., 7). Prema S. Stankoviću ovaj tip žrtvenika pripada skupini F prema tipu noge, dok ostali tipovi D i E imaju raznoliko oblikovane noge (STANKOVIĆ, 1992., 187., T. 9.). Analogni primjerak, inače rijetkom žrtveniku, otkriven je do sada samo u horizontu IIIa na Lepenskom Viru (SREJOVIĆ, 1971., T. 12., 6; STANKOVIĆ, 1992., T. LXXXVI., 14).

8. ANTROPOMORFNA PLASTIKA - STUPASTO ZVONOLIKI IDOLI

8.1.2. ZVONOLIKI IDOL (sl. 8., 2a-b)

Poseban nalaz br. 1562, zapadna radna zemunica - radionica - sj. 156, otkriven 27. 06. 2003. g.

Kvadrant: G/13-a; z = 95,51 – 95,32 m nadmorske visine (bez koordinata jer je izdvojen pri pranju keramike)

Dimenzije: visina 3,2 cm, širina 1,8 cm. Idol je izrađen od nepročišćene gline s primjesom sitnih čestica pijeska. Zaglađena površina oštećena.

Opis: mali idol, zvonolikog oblika s nosom oblikovanim iz osnovne mase, a samo na desnoj strani nazire se oko - malo okruglo udubljenje. Vrh glave je istaknut u obliku "kreste" ili "kape". Vodoravni presjek idola je u obliku pravokutnika, a cijela figura je zvonoliko oblikovana. Idol sličnog tipa otkriven je u stambenoj zemunici sj. 154 - TIP 8.1.1. (MINICHREITER, 2002.a, 20., T. 6., 1), a prema tipologiji S. Stankovića pripada zvonolikim figurinama tip Fao iz nalazišta Knjepište kod Mihajlovca (STANKOVIĆ, 1992., 93., T. I., 1). Dalje analogije možemo naći u Donjoj Branjevini stratum I'B (KARMANSKI, 1968., T. 1.a-d; ISTI, 1975., T. XII., 1; ISTI, 1979., T. XLIV., 1.a-c; ISTI, 2000., 258.-259., T. XV., 1a-c).

8.2.3. MALI STUPASTO-ZVONOLIKI IDOL (sl. 8., 3)

Poseban nalaz br. 1693, sjeverozapadna stambena zemunica - sj. 154, otkriven 09. 07. 2003. g.

Kvadrant: F/14-b; x = 4,62 m, y = 2,65 m, z = 95,37 m nadmorske visine.

Dimenzije: visina (vrh malo oštećen) 6,1 cm, a promjer pri dnu 3,2 cm i glave 1,2 cm.

Idol je izrađen od nepročišćene gline s primjesom pljeve i sitnih čestica pijeska, glačane površine, ali oštećene izlaganjem u vatri.

Opis: stupasto-zvonoliki idol, malih dimenzija, neznatno oštećen na vrhu. Na sredini glave ima malim kružićem naznačen nos, a pri dnu figure s dva mala kružića simbolično su naznačena stopala. Po obliku sličan nađenom idolu PN 724, tip 8.2.1. u zemunici 065 (MINICHREITER, 2002.a, 20., T. 6., 2) i PN 1599 tip 8.2.4. nađenom u zapadnoj radnoj zemunici - radionici - sj. 156. Prema razvrstavanju S. Stankovića, ovakav idol pripada tipu Fbo - stupastih idola (STANKOVIĆ, 1992., 93.). Isto oblikovan idol - piramidalno napravljena masa tijela sa samo naznačenim očima nađen je u Donjoj Branjevini (KARMANSKI, 2000., T. VI., 2), a najbliža analogija našem primjerku je idol s naznačenim nosom i stopalima u obliku dva kružića iz Starčevo-Körös nalazišta Dévaványa-Atyaszeg u Mađarskoj (MAKKAY, 1990., Pl. 3., 7).

8.2.4. MALI STUPASTO-ZVONOLIKI IDOL (sl. 8., 4)

Poseban nalaz br. 1599, zapadna radna zemunica - radionica - sj. 156, otkriven 01. 07. 2003. g.

Kvadrant: G/13-a; x = 2,12 m, y = 2,70 m, z = 95,19 m nadmorske visine.

Dimenzije: visina 4,2 cm (vrh nedostaje) i promjer pri dnu 2,5 cm.

Idol je izrađen od nepročišćene gline s primjesom pljeve i sitnih čestica pijeska, glačane površine, ali oštećene izlaganjem u vatri.

Opis: stupasto-zvonoliki idol, malih dimenzija, oštećen pri vrhu. Identičnog je oblika i izradbe kao idol tip 8.2.3., samo je malo manjih dimenzija. Gornji dio nedostaje pa ostaje nepoznato oblikovanje njegove glave.

9. ZOOMORFNA PLASTIKA

9.1.1. GLINENA ŽIVOTINJSKA FIGURA SRNE (sl. 8., 5a-b)

Poseban nalaz br. 1219, sjeverozapadna stambena zemunica - sj. 154, otkriven 01. 07. 2003. g.

Kvadrant: E/13-c; x = 1,57 m, y = 0,73 m, z = 95,45 m nadmorske visine.

Dimenzije: originalna dužina 7,5 cm i visina 5 cm.

Figura je izrađena od pročišćene gline zaglađene površine.

Opis: glinena figurica srne vrlo lijepo oblikovana, realističke izrade s urezanim motivom cik-cak linija po tijelu. Prikaz srne za sada je unikatni nalaz među brojnom neolitičkom zoomorfnom plastikom, a sličan ukras na tijelu životinje izveden je na kadionici u obliku divojarca iz Donje Branjevine (KARMANSKI, 1988. a, 1.-8; ISTI, 1988.b, T. I.; ISTI, 1988.c, 29.-30., T. I-IV.; ISTI, 1990., T. I-IV.; ISTI, 2000., T. XL.-XLI.) i zoomorfne kadionice Körös kulture iz Szajol-Felsőföldu u Mađarskoj (RACZKY, 1980., Fig. 8, 2). Osim toga, istim motivom izvedena je kosa

¹¹ Detaljna obrada ovih nalaza uslijedit će pri objavi cjelokupne građe iz Galova u Slavonskom Brodu.

na glavi idola iz Starčeva (ARANĐELOVIĆ-GARAŠANIN, 1954., T. III., 10). Glinena životinjska glava za koju M. Gimbutas pretpostavlja da prikazuje srnu, otkrivena je u nalazištu Anzabegovo u Makedoniji i to u sloju Anza II¹² (GIMBUTAS, 1976., 214, Fig. 153), koji je po svojim osobinama istodoban fazi Starčevo IIa (po M. Garašanin) i Linear A fazi u Slavonskom Brodu.

Među posebnim nalazima, otkrivenim tijekom istraživanja 2003. g., ističu se još dva glinena predmeta koji nemaju dovoljno prepoznatljivih elemenata za opredjeljenje u određenu vrstu prema navedenoj klasifikaciji, pa će za sada biti posebno izdvojeni.

DIO GLINENE FIGURE ILI NOGA ŽRTVENIKA

Poseban nalaz br. 1628, zapadna radna zemunica - radionica - sj. 156, otkriven 02. 07. 2003. g.

Kvadrant: G/14-d; x = 3,44 m, y = 2,20 m, z = 95,74 m nadmorske visine.

Dimenzije donjeg dijela predmeta: visina 4 cm, a promjer 4,2 x 3,3 cm.

Predmet je izrađen od gline sa sitnim primjesama pijeska neravno zaglađene površine, dvobojnog presjeka.

Opis: donji dio tijela antropomorfne figure ili noge žrtvenika. Predmet je većih dimenzija, izgorene površine. Na prednjoj strani se masa tijela odozgor valovito proširuje prema dnu (možda drži ruke na koljenima), a prednja strana je ukrašena s dva vodoravna reda utisnutih točaka. Ostaje otvoreno pitanje kojoj vrsti predmeta pripada.

ŠUPLJA NOGA GLINENE FIGURE, KADIONICE ILI KULTNE POSUDE

Poseban nalaz br. 1564, zapadna radna zemunica - radionica - sj. 156, otkriven 27. 06. 2003. g.

Kvadrant: G/13-a; u sloju s keramikom z = 95,51-95,32 m nadmorske visine.

Dimenzije: nepotpuna visina 2,3 cm, promjer 2,5 cm, debljina stijenke 0,3 cm. Predmet je izrađen od nepročišćene gline sa sitnim česticama pijeska, dvobojnog presjeka, zaglađene površine.

Opis: Glineni šuplji predmet - donji dio noge ili figure, malih dimenzija, tankih stijenki, izgorene površine. Na prednjoj strani jedva vidljive urezane kose (cik-cak?) linije. Pri dnu je zaobljen i malo proširen kao stupasto-zvonoliki idoli ili životinjske noge na žrtvenicima. Za sada nije moguće odrediti kojoj vrsti predmeta pripada. Šuplja noga sličnog oblika (dio kultne posude?) otkrivena je u Donjoj Branjevini (KARMANSKI, 2000., 378.- 379., T. LXVII.), Vitkovačkom polju kod Aleksandrovca u Srbiji (SREJOVIĆ, 1988., 106.) i naseljima Körös kulture Szajol-Felső föld i Rákócziújfalu u Mađarskoj (RACZKY, 1980., Fig. 4, 3, Fig. 10, 7).

Tijekom 2003. g. u završnoj fazi istraživanja dvije velike zemunice starčevačkog naselja, sjeverozapadne stambene zemunice - sj. 153/154 i zapadne - radne zemunice - sj. 155/156, među pokretnom arheološkom građom od posebnih nalaza iz-

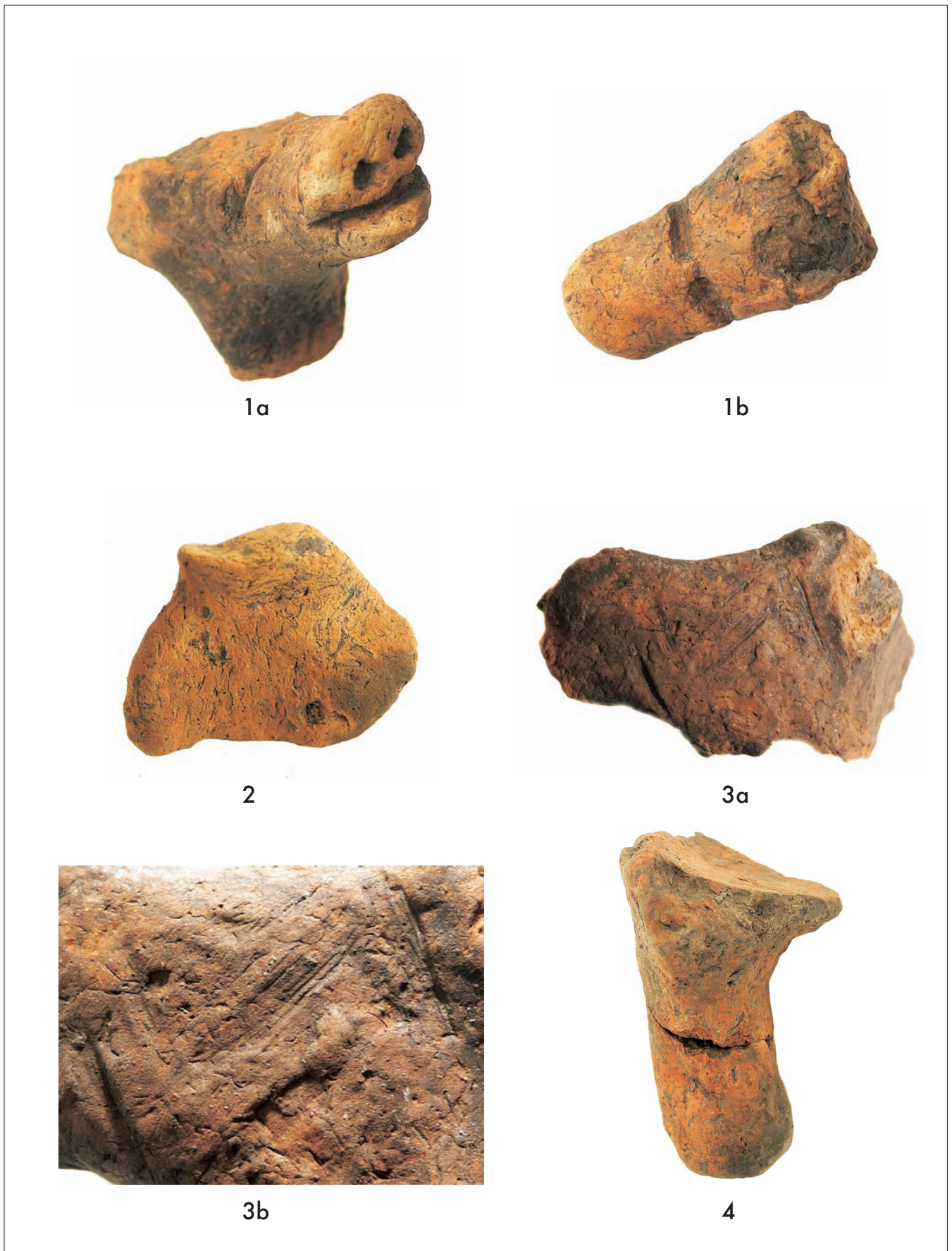
dvojeno je 17 cjelovitijih koji su obrađeni u ovom radu. Njihova raznovrsnost i gotovo unikatno oblikovanje pridonijeli su daljnjem upoznavanju kulturnih predmeta, ne samo kao umjetnički oblikovanog inventara u zemunicama nego i njihovoj, još uvijek malo poznatoj ulozi u duhovnom razvitku stanovnika tijekom ranog neolitika.

U arheološkim istraživanjima brojnih naselja unutar starčevačkoga kulturnog kompleksa postotak otkrivenih kadionica u cjelokupnom inventaru vrlo je nizak. Razlog tomu su najvjerojatnije male površine istraživanja i vremenska pripadnost razvijenim fazama starčevačke kulture. Analizirajući istraživanja do 1992. g., S. Stanković ističe da je najveći postotak otkrivenih kulturnih predmeta u odnosu na cjelokupni inventar u naseljima koja pripadaju fazi Protostarčevo II (prema D. Srejoviću) koja je istodobna s fazom Linear A (prema S. Dimitrijeviću). Ove statističke podatke potvrdila su dva velika ranoneolitička nalazišta u kojima su otkriveni brojni kulturni predmeti: Donja Branjevina - 190 dijelova i jedna cijela kadionica (KARMANSKI, 2000., 126.) i Slavonski Brod - 87 nepotpunih kadionica (MINICHREITER, 2002.a, 11.-24.), pa S. Karmanski zaključuje da kadionice zbog svoje brojnosti u inventaru nisu služile samo za određene rituale nego najvjerojatnije kao posude u kojima su svakodnevno izgarale opojne tvari, na što ukazuju tragovi vatre zaostali na unutrašnjoj strani recipijenta (KARMANSKI, 2000., 124.-125.). Dijelovi kadionica otkrivenih 2003. g. u Slavonskom Brodu (sl. 6.-7.) pripadaju već poznatim vrstama objavljenim u prethodnom radu, a među njima se ističe unikatni nalaz životinjske protome - realistički oblikovana glava svinje koja pripada najljepšim primjercima prikaza ove životinje u neolitičkim nalazištima (sl. 7., 1a-b). Svinja je uz ovcu i kozu pripitomljena tijekom ranog neolitika i predstavljala je simbol plodnosti. Njezini brojni prikazi nađeni su u Europi, a njezin kult kao i domestikacija prema pretpostavci stigli su iz Anatolije (HOTI, 1993., 79.-80.). Štovanje ovog kulta u ranoneolitičkim nalazištima starčevačkoga kulturnog kompleksa dokazuju, osim protome iz Slavnskog Broda, još i nalazi kadionice - kultne posude u Donjoj Branjevini koja je bila izrađena u obliku tijela svinje - nedostajala je glava (KARMANSKI, 2000., 316.-317., sl. 169., T. XXXIX.) kao i skulptura glave svinje otkrivene u ranim slojevima Anzabegova (GIMBUTAS, 1976., 234., Fig. 196).

Među rijetkim primjercima žrtvenih posuda - oltara pronađen je treći primjerak noge i dna posudice malih dimenzija (sl. 8., 1), a od antropomorfne plastike još tri stupasto-zvonolika idola (sl. 8., 2-4). Svih 6 do sada otkrivenih idola pokazuju ljudsku figuru u stojećem položaju bez spolnih oznaka. Izrađene od jedinstvene mase gline, oblikovane su krajnje jednostavno, a na jednom idolu su simbolički naznačeni nos i stopala u obliku kružića. Ovakve stilizirane ljudske figure izrađene od gline vjerojatno oblikom podsjećaju na figure od drveta s urezanim očima i kosom. Tijekom neolitika s vinčanskom kulturom na idolima se ističu sve više ljudski oblici.

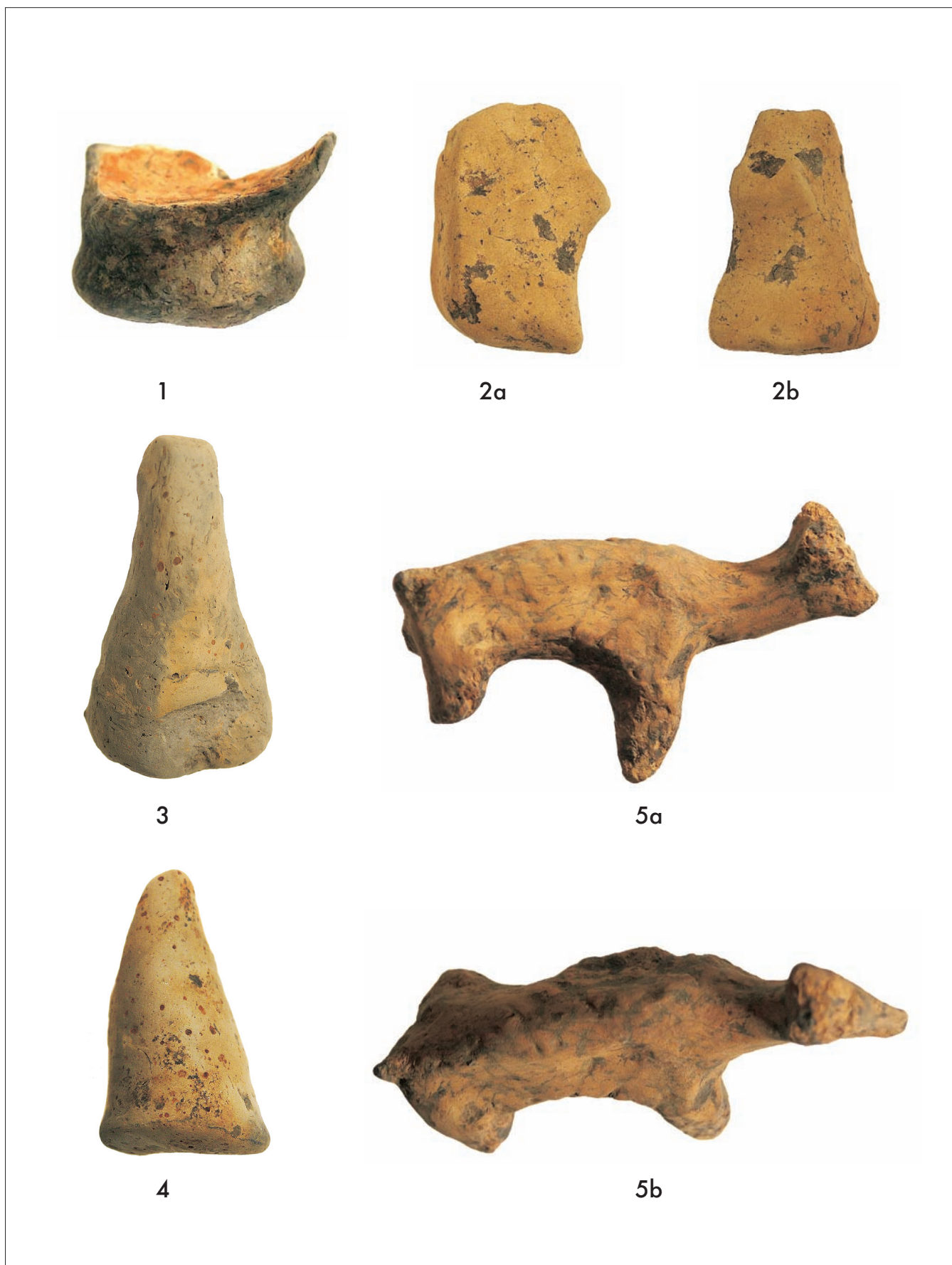
Glinena životinjska figura srne (sl. 8., 5a-b) prvi je nalaz ove vrste među zoomorfnom plastikom u Slavonskom Brodu. Zoomorfne figurice vrlo su rijetki nalazi u svim starčevačkim nalazištima - samo 9,4 posto od ukupnog broja kulturnih predmeta (STANKOVIĆ, 1992., 143.). Najčešće su to figurice biko-va (goveda), dok su u vrlo malom postotku prikazani jeleni,

12 M. Gimbutas u kronološkoj tablici navodi dataciju za fazu Anza II oko 5.800.g. pr.Kr.

Sl. 7. Slavonski Brod - Galovo, životinjska protoma (1a-b);
kadionice tipa 4 (2-4), (snimio: M. GREGL)

Fig. 7 Slavonski Brod – Galovo, animal protome (1a and b);
censers of Type 4 (2-4) (photo by M. GREGL)

Sl. 8. Slavonski Brod - Galovo, žrtvena posuda-oltar (1), stupastozvonoliki idoli (2-4), figura srne (5a-b) (snimio: M. GREGL)

Fig. 8 Slavonski Brod – Galovo, sacrificial vessel-altar (1), pillared bell-shaped idols (2-4), the doe figurine (5a and b) (photo by M. GREGL)

srne, koze, ovce ili svinje. Životinje su prikazane uglavnom stilizirano, dok su vrlo rijetki primjerci realističke izrade. Figurica srne iz Slavonskog Broda realistički je oblikovana i po tijelu ukrašena cik-cak linijama kao i tijelo divojarca - kadionice iz Donje Branjevine (KARMANSKI, 1988.a, 1.-8.).¹³ Zoomorfne figure nađene su u naseljima starčevačke kulture na cijelom teritoriju njezina rasprostiranja i stilski su podjednako modelirane tako da se, za razliku od antropomorfnih, ne mogu kronološki odrediti po načinu oblikovanja (STANKOVIĆ, 1992., 152.). Dio noge glinene figure ili šape većih dimenzija (PN 1628) vjerojatno je dio zoomorfne figure većih dimenzija koje su otkrivene u naseljima starijeg neolitika i predstavljaju, pored domaćih, i divlje životinjske vrste (STANKOVIĆ, 1992., 153.). Prikazi životinja na kadionicama, velikim posudama-pitosima ili oblikovane kao samostalne figurice u vrijeme neolitika igrale su veliku ulogu kao simbol plodnosti tijekom rituala za produženje vrste.

Nastavljaju se arheološka istraživanja prapovijesnog naselja na Galovu u Slavanskom Brodu, započeta 1997. g. jer ovo nalazište pruža jedinstvenu priliku sustavnog istraživanja ranoneolitičkih populacija južnopanonskih prostora iz rane faze Linear A starčevačke kulture.

LITERATURA

- ARANDELOVIĆ-GARAŠANIN, D., 1954., *Starčevačka kultura*, Ljubljana, 1.-150.
- ČUČKOVIĆ, L., 1993., Prapovijesne gradine karlovačkog kraja, *Arheološka istraživanja u Slavanskom Brodu i brodskom Posavlju*, *Izdanja HAD* 16/1991, Zagreb, 163.-171.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1974., Problem stupnjevanja starčevačke kulture s posebnim obzirom na doprinos južnopanonskih nalazišta rješavanju ovih problema, *Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i srpskom Podunavlju*, *Materijali X*, Beograd, 59.-121.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1979., Sjeverna zona, *PJZ* II, Sarajevo, 229.-363.
- DIMITRIJEVIĆ, S., TEŽAK-GREGL, T., MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1998., Neolitik, *Prapovijest*, Zagreb, 59.-74.
- GALOVIĆ, R., 1962., Neolitsko naselje u Tečiću kod Rekovca, *ZborRadNM* III, Beograd, 31.-46.
- GIMBUTAS, M., 1976., *Neolithic Macedonia I*, *Monumenta Archaeologica* 1/1976, Los Angeles, California, 1.-458.
- HOTI, M., 1993., *Prehistorijski korijeni nekih aspekata grčke religije*, doktorska disertacija, Zagreb, 1.-225.
- KALICZ, N., 1978., Früh- und Spätneolithische Funde in der Gemarkung des Ortes Lánycsók (Vorbericht), *JPMÉ* XXII/1977, Pécs, 137.-156.
- KALICZ, N., 1990., *Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn*, *InvPraehHung* IV, Budapest, 1.-164.
- KALICZ, N., 1993., The Early Phases of the Neolithic in Western Hungary (Transdanubia), *Poročilo XXI*, Ljubljana, 85.-114.
- KARMANSKI, S., 1968., *Žrtvenici, statuete i amuleti sa lokaliteta Donja Branjevina kod Deronja*, Odžaci, 1.-53.
- KARMANSKI, S., 1975., *Rekonstruisane posude, žrtvenici i nekoliko detalja sa izložbe "Rani neolit Donja Branjevina"*, Odžaci, 1.-8.
- KARMANSKI, S., 1979., *Donja Branjevina*, Odžaci, 1.-18.
- KARMANSKI, S., 1988.a, *U prilog proučavanju ranoneolitičkih žrtvenika (Izlaganje na Kongesu na Bledu, 1988.)*, vlastito izdanje, Odžaci, 1.-8.
- KARMANSKI, S., 1988.b, *Rezultati novijih istraživanja na lokalitetu Donja Branjevina, Donja Branjevina 1987.*, Odžaci, 24.-28.
- KARMANSKI, S., 1988.c, *Rezultati novijih istraživanja na lokalitetu Donja Branjevina, Nekoliko novijih nalaza zoomorfne idoloplastike na lokalitetu Donja Branjevina*, Odžaci, 29.-36.
- KARMANSKI, S., 1990., *Donja Branjevina, Nekoliko novijih nalaza zoomorfne idoloplastike iz Donje Branjevine*, Odžaci, 1.-15.

- KARMANSKI, S., 2000., *Donja Branjevina, arheološka monografija (CD)*, Odžaci, 1.-727.
- KRZNARIĆ-ŠKRIVANKO, M., 1996., Novi nalazi starčevačkih žrtvenika u Vinkovcima, *ObavijestiHAD* 3/1996, Zagreb, 40.-42.
- KUTZIÁN, I., 1944., *The Körös Culture*, Budapest, T. I.-LXXV.
- KUTZIÁN, I., 1947., *The Körös Culture*, Budapest, 1.-56.
- MAKKAY, J., 1990., The protovinča problem - as seen from the northernmost frontier, u: *Vinča i njen svet*, Beograd, 113.-122.
- MARKOVIĆ, Z., MINICHREITER, K., 2003., Investigation of Prehistoric Sites in Croatia from 1990 to 2002, u: *Recent Research in the Prehistory of the Balkans*, ed. D.V. Grammenos, *Archaeological Institut of the Northern Greece*, No. 3, Thessaloniki, 129.-174.
- MINICHREITER, K., 1992.a, *Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj*, Zagreb, 1.-104.
- MINICHREITER, K., 1992.b, Kultni predmeti starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj, *PrilInstArheolZagrebu* 9, Zagreb, 7.-22.
- MINICHREITER, K., 1992.c, Peći u starčevačkom naselju kod Zadubravlja, *OpusA* 16, Zagreb, 37.-47.
- MINICHREITER, K., 1999., Zoomorfna idoloplastika obredno-upoknog prostora starčevačkog lokaliteta na Galovu u Slavanskom Brodu, *PrilInstArheolZagrebu* 13-14/1996-1997, Zagreb, 7.-22.
- MINICHREITER, K., 2001.a, The architecture of Early and Middle Neolithic settlements of the Starčevo culture in Northern Croatia, *DocPraeh* XXVIII, Ljubljana, 199.-214.
- MINICHREITER, K., 2001.b, Slavonski Brod, Galovo, sustavna istraživanja naselja starčevačke kulture u godini 2001., *ObavijestiHAD* 3/2001, Zagreb, 63.-69.
- MINICHREITER, K., 2002.a, Žrtvenici i idoli starčevačkog naselja na Galovu u Slavanskom Brodu, *PrilInstArheolZagrebu* 19, Zagreb, 11.-24.
- MINICHREITER, K., 2003., Slavonski Brod, Galovo, naselje starčevačke kulture, Sustavno istraživanje u godini 2003., *ObavijestiHAD* 3/2003., Zagreb, 48.-55.
- RACZY, P., 1980, New Figural Representations of the Körös Culture from the Middle Tisza Region and their Historical Connexions, *Szolnok-MMÉ* 1979-1980, Szolnok, 5.-32.
- SREJOVIĆ, D., 1971., Die Lepenski Vir - Kultur in der Beginn der Jungsteinzeit an der mittleren Donau, *Fundamenta*, Reihe A3/II, Köln, 8.-9.
- SREJOVIĆ, D., 1988., *The Neolithic of Serbia*, Beograd, 1.-134.
- STANKOVIĆ, S., 1991., Predstava bika u starijem neolitu, *Starinar* 40/41, 1989 - 1990., Beograd, 35.-42.
- STANKOVIĆ, S., 1992., *Sakralna mesta i predmeti u starijeneolitskim kulturama centralnobalkanskog područja*, Beograd, doktorska disertacija - rukopis
- ŠIMIĆ, J., 1986., Pokusno iskopavanje neolitičkog lokaliteta u Kneževim Vinogradima, *ObavijestiHAD* 1/1986., Zagreb, 16.-17.
- ŠIMIĆ, J., 1989., Kneževi Vinogradi / Osnovna škola, neolitsko naselje, *ArchPregl* 28(1987), Ljubljana, 40.

SUMMARY

Workshop of Clay Objects and Fabric in the Starčevo Culture Settlement at the Galovo in Slavonski Brod

During the summer of 2003, the sixth stage of systematic archaeological research of Starčevo culture settlements was implemented at the Galovo site in Slavonski Brod as a part of the scientific research project on The Prehistoric Identity of Northern Croatia.² Research efforts have so far covered an area of 2,200 m². In the course of 1997, a section of an enclosed ritual-burial site covering 800 m² was explored in the eastern part of the parcel (MINICHREITER, 1999, 7-22; IBID, 2001a, 209-210; MARKOVIĆ, MINICHREITER, 2003, 150-151). From 1998 to 2003, research efforts covered an additional 1,400 m² of dwelling areas in the settlement, where pit dwellings were constructed to the west and to the south of the enclosed burial ground. A total of seven pit dwellings was discovered, among which one (SU 039/040) was constructed in an area to the north-west of the fencing (its longer axis

¹³ Ostale objave citirane kod kataložskog opisa 9.1.1. u tekstu ovog rada.

following the north-south direction), whereas the remaining six structures were radially arranged in a semicircular cluster, with their longer axis towards the western side of the double wooden fencing (with a semilunar lay-out). This section of the settlement was the first to suggest that there were two stages of construction. In the earlier stage, two double semilunar wooden fences – the eastern and the western one – were constructed one beside the other (as structures of unknown purposes, but probably of a cultic nature). The 2003 excavation discovered that the ritual burial area and these two “cultic” structures had initially been separated from the settlement by wooden arched fences (each some 15 m long). In the earlier phase, the settlement expanded and three large pit dwellings were built above the western “cultic” structure and its wooden arched fence. The northern pit dwelling (SU 064/065 and 107/108) was explored during the course of 2001 (MINICHREITER, 2001b, 63-69), and the north-western pit dwelling (SU 153/154) and the western working hollow (SU 155/156 – Fig. 1) were explored during 2002 and 2003 (MINICHREITER, 2002b, 45-53; *IBID*, 2003, 48-55).

The discovered remains of four kilns and its interior layout suggest that the western working hollow (SU 155/156³ – Fig. 1-5) accommodated a workshop for the production of clay objects and pottery of smaller dimensions. In the western section of the workshop (Fig. 1) there were four kilns, pottery was shaped and prepared for baking in the eastern working area (Fig. 2), and in a small room by the eastern entrance fabric was woven on a vertical loom. In the horizontal projection, the working hollow follows the shape of an irregular rectangle of 11 metres in length (east-west) and an average width (north-south) of 5.75 metres in the western room and 6.70 metres in the eastern room.

The dimensions of the western room – with its irregular circular layout – were 5.75 meters in the north-south direction and 6.48 metres in the east-west direction. For the purposes of better communication and the accessibility of kilns from all sides, this room – which accommodated all of the four kilns – was provided with two entrances: two steps on the eastern side⁴ (Fig. 1, 3), and one step on the north-western side, behind the kilns (Fig. 1). The working area in front of the eastern entrance steps consisted of a more sunken, levelled treading surface (ca. 1.5 x 3 m) which allowed movement in front of the kilns. In its northern and north-western part, the walls of the dwelling pit were cut steeply into the ground, whereas the south-western part was provided with a wide, longitudinal earth step which may have also served as a shelf. In the western, somewhat elevated, section there were three cylindrical kilns arranged side by side in the form of a fan, while the fourth kiln – situated 1.5 m east of them – connected the western and eastern working areas of the hollow. The eastern kiln (SU 181/182 – Fig. 4), which is best preserved, has not been opened⁵, but researchers were able to note its good state of preservation and determine its orientation (north-east/south-west) and dimensions (2 m x 0.70 m). To the west of this kiln, by the northern rim of the hollow, the researchers found the remains of another cylindrical kiln (SU 397/398 – Fig. 1 and 5) in the north-west/south-east orientation, which was 1.70 m in length and some 0.70 m in width. South-west

of it, the collapsed fragments of baked earth suggested the existence of yet another cylindrical kiln (SU 417/418 – Fig. 5) positioned in the east-west direction, with approximate dimensions of 1.70 x 0.80 m. Parallel to it, a meter or so to the south, the remains of a fourth kiln (SU 395/396 – Fig. 5) were discovered, probably with similar shapes and dimensions as the other three kilns. It followed the east-west direction and the fragments of baked earth surrounded an area of 1.60 m in length and 0.70 m in width. While all of the three kilns are poorly preserved, it was possible to establish that they were constructed by plastering a wicker structure with clay, just as the similarly shaped kilns (SU 030 and 031) that were discovered in a burial pit (SU 09/010) within the same settlement (MINICHREITER, 1999, Fig. 8). It is well-known that cylindrical kilns in Starčevo settlements were constructed in two different manners: people would plaster a wicker structure with clay or build the kiln walls of clay pellets. Cylindrical kilns constructed of clay pellets have been discovered in Zadubravlje (MINICHREITER, 1992c, Fig. 5 and 6), and it appears that the same construction method was also applied to the kiln found (SU 257/258) in a pit⁶ south of the pottery workshop in Slavonski Brod. In the centre of the western working area, large wooden piles of 40 to 50 cm in diameter, which supported the roof structure, left holes dug out at the bottom. The remains of the roof supports were found only in the southern part of the pit, 40 cm below the southern rim of the pit, there was a wide longitudinal earth step created by plastering horizontally placed wooden beams of 2.10 m in length (Fig. 3) with clay. The beams were arranged one above another in two rows, with vertical wooden supports of 20 cm in diameter inserted into them. At the bottom of the pit we have also discovered holes originating from vertical round logs, so that we assume that the western working area was sheltered by a covering elevated at least 2 m above the ground and that the walls of the pit were not closed, which appears to be appropriate given the four kilns within the working area.

As opposed to the western section of the working pit, which accommodated the four kilns, its eastern section consisted of a large levelled floor area which offered ideal conditions for the performance of operations required to prepare clay objects and small-size pottery for baking. In the horizontal projection, this eastern section (Fig. 2) was shaped as an irregular triangle of 6.70 m in length (north-south) and 4.70 m in width and consisted of two rooms – one larger and one smaller. In the larger room, which was 6.70 m in length (north-south) and 2.20 m in width, the levelled floor area allowed the performance of diverse preparatory works, and a small bank alongside the eastern, southern and western rims of the room served for the storage of numerous vessels and clay objects. This room was cut into the sterile soil some 40 cm shallower than the western kiln section. Judging by a series of holes left by vertical wooden piles of large dimensions (40 to 60 cm in diameter), which were placed at considerable intervals along the central axis of the floor area (in the north-south direction), we assume that this room was covered by an elevated horizontal shelter. By the eastern side of this large working area, cut some 30 to 50 cm deeper in the ground, there was a small room of a circular layout (2.90 m in the east-west direction and 2.70 m in the

north-south direction), which – with a step on the eastern side – served as an “entrance hall” leading to the operating area of the workshop. In this separate entrance area, along the steep south-eastern wall of the pit, there was a small trench (SU 391/392) of 2 m in length (east-west) and 0.30 m in width (north-south), which most likely served as a foundation for a vertical loom, which is confirmed by a pyramidal clay weight found near the trench. The discovery of the place where the vertical loom was located by the entrance to the pit supports the assumption that this working section was covered by a horizontal rather than a tentlike shelter. The vertical loom is the first of the kind that has so far been discovered at Galovo in Slavonski Brod, but further similar discoveries will probably follow in other pits, since identical structures have also been discovered in other Starčevo culture settlements, notably, one in the yard of pit no. 10 in Zadubravlje (MINICHREITER, 1992a, 31) and two in a large split-level pit in Pepelana (MINICHREITER, 1992a, 18). Trenches of similar dimensions stretching along pit rims have also been discovered in other Starčevo culture settlements in Croatia: Cernička Šagovina (MINICHREITER, 1992a, 12)⁷ and Kneževi Vinogradi (ŠIMIĆ, 1986, 17; *IBID.*, 1989, 40.)⁸ In addition, vertical looms have been discovered in Bronze Age settlements. For instance, a loom, stake holes and a number of pyramidal weights were found at the Turska Kosa site near Karlovac, near the entrance to a pit. (ČUČKOVIĆ, 1993, 169).

During the 2003 archaeological research, 30 additional artefacts were discovered in the north-western dwelling pit (SU 153/154) and the western working pit (SU 155/156), so that the total number of items found in this settlement by 2004 includes: 87 censers, 2 altars, 3 sacrificial vessels, 7 anthropomorphic idols, a zoomorphic clay figurine and a zoomorphic clay protome (MINICHREITER, 1999, 7-22; *IBID.*, 2002a, 11-24).

The share of censers in total findings discovered during archaeological exploration of a number of Starčevo culture settlements is rather low. This may most likely be ascribed to limited research areas and the fact that they date from developed stages of the Starčevo culture. Analysing research efforts made before 1992, S. Stanković points out that the share of worship items in total findings is the highest in settlements belonging to the Proto-Starčevo II phase (according to D. Srejšević), which coincides with the Linear A phase (according to S. Dimitrijević). These statistical data have been confirmed by two large Early Neolithic sites where numerous worship items have been discovered: Donja Branjevina – 190 fragments and a fully preserved censer (KARMANSKI, 2000, 126) and Slavonski Brod – 87 fragmentary censers (MINICHREITER, 2002a, 11-24). Based on the Donja Branjevina finds, S. Karmanski concludes that censers – due to their significant share in total findings – were not used solely for specific rites, but most likely served as vessels for the everyday incensation of intoxicating substances, which is indicated by fire traces left on the inner side of the recipients (KARMANSKI, 2000, 124-125). The fragments of censers discovered during 2003 in Slavonski Brod (Fig. 6 and 7) belong to the already known types published in the preceding paper, including the unique finding of an animal protome – a realistically shaped porcine head, which is among the most

beautiful examples of presentations of this animal at Neolithic sites (Fig. 7, 1a and b). Along with sheep and goats, the pig was domesticated during the Early Neolithic and represented a fertility symbol. Its numerous presentations were found in Europe, and its cult as well as domestication came from Anatolia (HOTI, 1993., 79.-80). Apart from the Slavonski Brod protome, the observation of this cult is evidenced by other finds at the Early Neolithic Starčevo culture settlements, including a censer – a ritual pig-shaped vessel found at Donja Branjevina, unfortunately, with its head missing (KARMANSKI, 2000, 316-317, Fig. 169, T. XXXIX), as well as a pig’s head figurine discovered in the early strata at the Anzabegovo site (GIMBUTAS, 1976, 234, Fig. 196).

Among the rare examples of sacrificial vessels/altars, the finds include the third example of a leg and the bottom of a small-size recipient (Fig. 8, 1), and among anthropomorphic figurines, another three pillared bell-shaped idol (Fig. 8, 2a and b, 3, 4). All of the 6 idols that have been discovered so far represent a standing human figurine with no sexual distinctions. They are made of a single lump of clay, their shape is extremely simple, and circlets on one of the idols symbolically suggest its nose and feet. By their form, such stylized clay-made human figurines probably resemble wooden figurines with incised eyes and hair. During the course of the Neolithic, and with the emergence of the Vinča culture, idols increasingly feature human forms.

A clay-made animal figurine of a doe (Fig. 8, 5a and b) is the first finding of the kind among zoomorphic sculptures found in Slavonski Brod. Zoomorphic figurines are quite rare among the finds at all Starčevo culture sites – they account for only 9.4% of all worship artefacts (STANKOVIĆ, 1992, 143). They mainly include the figurines of bulls (bovines), whereas deer, does, goats, sheep or pigs account for a very small share in animal presentations. Animals are mostly presented in a stylized manner, with few examples of realistic features. The doe figurine from Slavonski Brod is realistically shaped and its body is ornamented with zigzag lines, just as that of the chamois-shaped censer from Donja Branjevina (KARMANSKI, 1988a, 1-8). Zoomorphic figurines have been found in settlements throughout the Starčevo culture area and, in terms of their style, they are fashioned in a similar manner, which – as opposed to anthropomorphic figurines – prevents their chronological identification by design (STANKOVIĆ, 1992, 152). The fragment of a leg of a clay figurine or of a paw of larger dimensions (Find No. 1628) is probably a part of a larger zoomorphic figurine of the kind that was discovered in later Neolithic settlements and which, in addition to domestic animals, features wild animal species (STANKOVIĆ, 1992, 153). Animal presentations made on censers and large recipients (pithoi) or shaped as isolated figurines played a significant role during the Neolithic as fertility symbols used during propagation rituals.

The archaeological research of the prehistoric settlement at Galovo in Slavonski Brod commenced in 1997 and will certainly continue as this site offers a unique opportunity for systematic research of early Neolithic populations in South Pannonian areas from the early Linear A phase of the Starčevo Culture. *La feu feu feuisissi exercip eratue modipis.*